

چکیده

رفتارهای مردمی در فضاهای شهری تعیین کننده‌ی شاخص‌های فرهنگی هر شهر می‌باشند، لذا پرداختن به چگونگی این رفتارها به نوعی ریشه‌یابی مشکلاتی است که ما امروز در شهرها با آنها مواجه هستیم، به عبارت دیگر آنچه نشان‌گر فرهنگ مناسب و آموخته‌های پرورشی ساکنان یک شهر می‌باشد، همانا رفتارهای خواسته یا ناخواسته‌ی آنها در شهر است.

فضاهای شناخته شده‌ی امروز، در گذشته ماهیت کالبدی مشابهی نسبت به امروز داشته‌اند اما نوع فعالیت‌های آنها و به دنبال آن نوع رفتار افراد در آنها تغییر کرده است؛ به همان گونه که جمعیت شهرهای ما نیز تغییر یافته و حاصل مهاجرت‌های وسیع، انتقال رفتارهای غیر مدنی به شهرهای بزرگ است.

در این مقاله، با مقایسه تطبیقی بین آنچه در گذشته در فضاهای شهری وجود داشته که در عین حال تولید کننده‌ی رفتارهای مختص زمان خود بوده است و آنچه که امروز اتفاق می‌افتد، سعی بر آن شده است تا پیچیدگی‌های امروز، در ورای تغییر ساختار نیازهای جامعه مورد بررسی قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: انسان و محیط، عوامل تأثیرگذار، رفتارهای غیر مدنی، ماهیت فضاهای شهری

شهروند و رفتارهای شهری

دکتر وحید شمالی امینی*

مقدمه

مدیریت شهرهای امروزی، نمایانگر بینش مدیران در نحوه اداره شهر و به ویژه شهروندان در نوع استفاده از فضاهای شهری است. بنابراین مدیران شهری برای هرچه بهتر اداره کردن حوزه‌ی خویش نیاز به برداشتی صحیح از رفتارها و فرهنگ استفاده شهروندان از فضاهای شهری دارند.

بسیاری از کنش‌های حال حاضر در کشورمان حاصل فردگرایی‌های بدون منطق، خودخواهی‌های تظاهرگرایانه، فقدان سواد مدنی، حضور گسترده اتومبیل، فعالیت‌های ناهمگون پیاده و سواره، کاربریهای نامتجانس شهری، زمان‌های تنظیم نشده حضور در فضای شهری و پدیده واندالیسم باعث شده اند تا بار مسئولیت بر دوش مدیران شهری دو چندان شود. با مطالعه‌ی عوامل تأثیرگذار بر این رفتارها شاید بتوان به راهکارهای عملی در بهبود رفتارهای عمومی در شهر دست یافت.

ذات خلاق انسان باعث می‌شود که همواره محیط خویش را تحت تسلط در آورد و به تبع حساسیت خویش به محیط اشکال گوناگون اعطا کند. از ابتدا تا به امروز الگوبرداری انسان برای پردازش محیط مصنوع خویش از طبیعت نشأت گرفته است، تا زمانی که انسان رفتارهای خویش را در قبال طبیعت در حد برآوردن نیازهای اولیه‌ی خویش کنترل می‌کرد، تعادل مطلوبی بین محیط زیست و انسان برقرار بود، اما هنگامی که انسان دریافت که می‌توان فراتر از نیازها از طبیعت برای خویش بهره جست، این تعادل به نفع انسان شروع به تغییر کرد.

به تدریج خصلت کمال‌گرایی انسان باعث پردازش هرچه بهتر محیط شد و نهاد اولیه‌ی شهرها به وجود آمد. زمانی روند این شکل‌گیری سیر طبیعی خویش را طی می‌کرد، زمانی دیگر تصمیم‌های خودکامه‌ی فراغنه مصر به شهری مانند تل‌العمارنه شکل بخشیده تا مقبره‌ای هرم گونه از پس آن شکل گیرد. در دوره‌ای دیگر آزادی عقاید در بین شهروندان آتن آنقدر ارج

پیدا کرد تا نه تنها شهر بلکه فضای شهری در قلب آن مانند «آگورا» را ساختار بخشند. از این دوره می‌توان ادعا کرد که تسلط شهروندان بر فضای شهری به گونه‌ای روشن متجلی شد. بدیهی است که هر دوره‌ی تاریخی ویژگیهای خویش را در مورد کنش‌های انسان در محیط شهری داشته است، اما آنچه موضوع این مقاله است رفتارهای انسان معاصر و عواملی که باعث این رفتارها در فضای شهری می‌شوند، می‌باشد. مهمترین عوامل تأثیرگذار بر این رفتارها عبارتند از:

- تغییر روش زندگی شهروندان نسبت به گذشته.

- افزایش جمعیت شهرها و رواج رفتارهای غیر مدنی در شهر

- تغییر ماهیت فضاهای شهری (میدان به عنوان گره ترافیکی و نه محل تجمع و تعادل).

- فقدان فرهنگ استفاده صحیح از فضای شهری
- تنظیم شدن همه‌ی ارکان شهر براساس حضور اتومبیل

- رقابت در تصاحب فضای شهری توسط فعالیتها
- نقش عامل «زمان» در رفتارهای جمعی

- عوامل تشویق کننده و عوامل بازدارنده حضور در محیط شهری

- اثرگذاری رفتارها در از بین بردن امنیت در فضای شهری

- پدیده تخریب یا وندالیسم در فضای شهری
- نتیجه‌گیری

که بر این‌همه آسیب‌های محیطی و شخصیتی شهروندان را نیز می‌توان افزود که پرداختن به آنها می‌تواند موضوع سخن دیگری باشد. اما در اینجا تنها نکات مورد اشاره در بالا مورد بررسی قرار خواهد گرفت:

- تغییر روش زندگی شهروندان نسبت به گذشته
این تغییر روش زندگی را می‌توان در چهار نکته بطور عمده مشاهده کرد:

الف - توسعه فردیت گرای

توسعه‌ی فردیت‌گرایی و تمایل به بروز ویژگی‌های

نظایر آن است که هنوز هم به صورت خانوادگی صورت می‌گیرد.

۲- در طول هفته و در پاساژهای تجاری، کافی شاپ‌ها، سینماها و نظایر آن، که بیشتر به صورت زوج و تک نفره صورت می‌گیرد. بدیهی است که در هر دو حالت از نمونه‌های مطرح شده در گروه دیگر نیز دیده می‌شود اما در اقلیت هستند.

بنابراین ساختار خانوار با این که هنوز تمایل به اتحاد و با یکدیگر بودن را داراست در بیشتر اوقات هفته به صورتی خارج از چارچوب خانوار عمل می‌کند.

ج - تغییر در آمد خانوار

ساختار درآمد خانوار در جامعه به گونه‌ای تغییر یافته که تبعات آن را می‌توان به اینگونه عنوان نمود:

۱- افراد خانوار دیگر مانند گذشته متکی بر درآمد بزرگتر خانواده نبوده و هریک قابلیت کسب درآمد را پیدا کرده‌اند و به همین علت حق مسلم هریک از آنهاست که به طریقی که صلاح می‌داند در آمد کسب شده را خرج کند.

۲- تمایل به خرج درآمدهای کسب شده برای اموری که تنها مربوط به «ظاهر» افراد می‌شود. این مورد نسبت به گذشته در حال افزایش روزافزون است.

۳- فضای شهری تبدیل به نمایشگاه بزرگی برای جلوه دادن داشته‌های افراد شده است.

۴- مقبول‌ترین فضاهای شهری جهت این نمایش، مکانهایی هستند که افراد بیشتری در آنها حضور دارند مانند: خیابان، پاساژ تجاری، رستوران‌های شیک.

۵- در اینگونه فضاهای نمایشگاهی شهری، چهارگونه افراد قابل تشخیص هستند:

أ) نمایش دهندگان مد لباس، اتومبیل، مدل مو و ... که تعداد آنها در اقلیت اما در حال افزایش است.

ب) بازدید کنندگان نمایشگاه شهری که فاقد این امکانات هستند اما از دیدن آنها لذت می‌برند و بیشتر آنها را جوانان تشکیل می‌دهند.

ج) حرص خورندگان نمایشگاه که بزرگترهای خانواده

شخصیتی در فضاهای عمومی یکی از پدیده‌های آشکار در شهرهای معاصر و زندگی امروز شهروندان محسوب می‌شود.

اینگونه کنش فردی در تمامی جوامع اعم از پیشرفته یا در حال توسعه دیده می‌شود. تفاوت عمده در این است که نسبت به هریک از فرهنگ‌ها این کنش‌ها گونه‌های متفاوت پیدا می‌کند. در کشورهای توسعه یافته که آزادی‌های فردی ارتقائی قابل توجهی یافته است، مشاهده‌ی افرادی در حال بهره بردن از آفتاب با حداقل پوشش در پارک‌ها یک کنش عادی محسوب می‌شود چنانکه عابران حتی توجهی نیز به آن ندارند. در حالیکه این گونه استفاده از فضاهای عمومی مانند پارک‌ها در کشورهای در حال توسعه، صرف نظر از مسائل مذهبی، تبعات نگران کننده‌ای برای افراد موردنظر می‌تواند در پی داشته باشد!

در کشورهایی که سطح فرهنگی و رفتارها دارای چارچوبهای ویژه‌ای هستند، کنشهای رفتاری افراد در قالبهای تظاهر گرایانه اما با شکلی دیگر می‌تواند بروز کند مانند: مدل لباس، مدل مو، استفاده خاص از تلفن همراه، و غیره، در افراطی‌ترین گونه از تظاهر و تمسک به الگوهای وارداتی.

ب - تغییر ساختار خانوار

این پدیده معلول پیشرفت فردیت‌گرایی است. در گذشته افراد یک خانواده از چند نسل - متفاوت، توانایی یا «تحمل» در کنار یکدیگر بودن و با هم از موقعیت‌های بدست آمده استفاده کردن را داشتند. به طور عموم تفریح خانواده به صورت گردهم جمع شدن فامیل در محیط خانه بود و بهره بردن از فضای شهری مفهوم کم رنگی داشت.

امروز نه تنها جابجایی مکانی، از محیط خانه به محیط شهری صورت گرفته بلکه تمایل به گذراندن اوقات در فضای شهری در قالب گروه‌های کوچک تر یا حتی تک نفره انجام می‌گیرد. در این رابطه می‌توان دو گونه از گذران اوقات را در سطح شهر تشخیص داد:

۱- آخر هفته و در محیط پارک و فضاهای تفریحی

هر روز که می‌گذرد، تشخیص گونه‌ی زندگی یک شهر نشین از یک روستا نشین مشکل و مشکل‌تر می‌شود. زیرا روند جابجایی بین شهر و روستا آن چنان سرعت گرفته و به صورت توده‌های بزرگ صورت می‌گیرد که برای همه به صورت یک پدیده‌ی مرسوم درآمده است.

امروز به همان میزان که ابزار زندگی مدرن مانند اتومبیل، تلویزیون، یخچال و غیره در روستاها یافت می‌شود، به همان اندازه نیز عادات و رفتار روستایی مآبانه یا به عبارت بهتر غیر مدنی در شهر دیده می‌شود. بنابراین باعث شگفتی نخواهد بود که برخی از این رفتارهای غیر مدنی را هر روزه شاهد باشیم:

- خرید و فروش گوسفند زنده در سطح شهر
- فروش تره بار و میوه در کنار خیابان یا در وانت (از تولید به مصرف)
- جابجایی مصالح و کالاهای بزرگ توسط اتومبیل شخصی.
- ریختن زباله در همان محلی که مصرف مواد غذایی صورت گرفته، یا پرتاب آنها در جوی آب.
- پرش عابر پیاده از مانع وسط بزرگراه‌ها جهت عبور.
- خرید وسایل اسقاطی از طریق بلند گو در معابر
- آزادی مطلق مانور موتورسواران در سطح شهر
- جابجا کردن افراد خانواده در قسمت بار وانت.
- حرکات نمایشی اتومبیل‌ها در بزرگراه‌ها و بسیاری دیگر از اینگونه کنش‌ها در شهرهایی که مدنیت در آنها جایگاهی دارد، دیده نمی‌شود.

تغییر ماهیت فضاهای شهری

فضاهای شناخته شده امروز، در گذشته ماهیت کالبدی مشابهی نسبت به امروز داشته است اما نوع فعالیت‌های آنها و به تبع نوع رفتار افراد در آنها تغییر کرده است.

چند نمونه از این فضاها به گونه‌ای تطبیقی با یکدیگر مقایسه شده‌اند:

و تأمین کنندگان درآمد خانواده هستند که تقاضاهای افراد تحت تکفل خویش را هر روز تحت تأثیر پدیده‌ی «چشم و هم چشمی» در حال افزایش می‌بینند!

د) سودبرندگان نمایشگاه که گروه‌های سازمان یافته‌ای هستند و از کودک تا بزرگسال را استخدام می‌کنند تا در این نمایشگاه شهری در محل‌های خاص، ترحم افراد را جلب کرده و کسب درآمد سرشار کنند. این گروه هر ۳ گروه پیشین را هدف قرار می‌دهد.

د- تغییر نیاز خانوار

در گذشته نیاز افراد به دلیل استفاده‌ی محدود از فضای شهری در حد پاکیزه بودن فضای شهری، روشن بودن در هنگام شب و امنیت، ساده و در عین حال به نوعی «ساکن» بود، در حالیکه نیاز امروز افراد به دلایل زیر، پیچیده و به نوعی «سیال» گشته است:

- ۱- وسعت یافتن شهر - به همین دلیل جابجایی از پیاده و چهارپا به سواره تغییر کرده است.
- ۲- پراکندگی خانواده‌ها - امروز نسل‌های مختلف در سکونت‌گاه‌های مجزا زندگی می‌کنند و در نتیجه نیاز به جابجایی برای دیدار یکدیگر پدیدار شده است.
- ۳- نیاز به اتومبیل - به دلیل دور شدن محل سکونت افراد از یکدیگر از یک سو و دور شدن محل سکونت از محل کار از سوی دیگر، نیاز به اتومبیل نیز جزء لاینفک زندگی امروز شده است.
- ۴- نیازهای زیبایی شناختی و بصری - شهروندان به دلیل اوقات زیادی که در فضای شهری سپری می‌کنند، نیاز به فضاهای طراحی شده و مطلوب دارند. با پیچیده تر شدن نیازها، رفتار شهروندان هم به همان تناسب در محیط شهری متفاوت شده است. به نظر می‌رسد اکثر افراد با اینکه خواهان یک فضای شهری مطلوب هستند، اما همواره در حال «گذر» از فضای شهری بوده و عجله دارند. این مقوله در مبحث مربوط به تغییر نقش فضاهای شهری مورد بحث قرار خواهد گرفت.

افزایش جمعیت شهرها و رواج رفتارهای

غیر مدنی در شهر

بازار

گذشته

- نقش مؤثر در تبادل اطلاعات و اخبار
- مهمترین محور شهر قدیم
- قلب تجاری شهر
- مراجعه مکرر شهروندان به بازار

حال

- تهی از نقش اطلاع‌رسانی به دلیل حضور رسانه‌ها
- یکی از محورهای نوستالژیک جهت بازدید گردشگران
- مکانی از بیشمار فضاهای تجاری شهر
- مراجعه به ندرت و حسب مورد شهروندان

کوچه

گذشته

- محل برقراری ارتباطات محلی
- تعامل بین همسایگان
- محل مکث و دیدار
- محل هم‌یاری بین آشنایان

حال

- حداقل ارتباط بدلیل سرعت جریان کار و زندگی
- عدم شناسایی همسایگان
- محل گذر و میان‌بر برای رسیدن به مقصد
- بی‌تفاوتی به هرآنچه در این محیط می‌گذرد

محله

گذشته

- تعلق به محله و تعصب در دفاع از ویژگی‌های آن
- شاخصه: نشانه‌ها - مساجد - مرکز محله
- محل خاطرات جمعی ساکنان

حال

- عدم تعلق و سهولت در جابجایی از محلی به محله دیگر
- شاخصه: نزدیکی به بزرگراه، به مترو و به مراکز تجاری
- فقدان خاطره جمعی به دلیل فقدان ارتباط

خیابان

گذشته

- شکاف بافت شهری جهت شکل‌گیری خیابان
- ساخت خیابانها عموماً در یک اندازه مشخص
- محل تظاهرات شهری و آئینی
- حضور کم رنگ اتومبیل
- رفتارهای آرام و منطبق بر ریتم زندگی گذشته

حال

- شکاف بافت شهری جهت شکل‌گیری خیابان
- مقیاسهای متفاوت (۱۲-۲۴-۴۵ متری... بزرگراه)
- محل تظاهرات فردی و مدهای روز
- حضور اغراق آمیز و خارج از ظرفیت اتومبیل
- رفتارهای شتابزده، پرخاشگر و غیر مدنی

میدان

گذشته

- محل برگزاری مراسم، رژه، آئین‌ها
- محل گردهمایی افراد برای مراسم
- از عناصر مهم زیبایی شهر
- دارای بدنه‌های طراحی شده برای میدان شهری
- دارای المان‌های سمبلیک، مجسمه حاکم، توپ جنگی

حال

- محل گروه ترافیکی و گذر اتومبیل
- محل گذر افراد از مقصدی به مقصد دیگر
- از گره‌های جابجایی مهم در شهر
- بدنه‌های فاقد هماهنگی و طراحی شده برای اهداف شخصی
- فاقد مجسمه حاکم و بکارگیری سمبل‌های متفاوت

- رفتارهای بیشتر دارای ویژگی‌های جمعی (گردهمایی) - رفتارها بیشتر دارای جنبه فردی و با هدف کار شخصی

این عدم هم‌ترازی فرم و محتوا با دو عامل دیگر نیز همراه می‌شود که توجیه ناپذیری آنرا دو چندان می‌کند.

- ۱- غلبه‌ی خودخواهی فردی بر حفظ منافع جمعی
 - ۲- غلبه‌ی فرهنگ زرنگی بر رفتارهایی فردی در جامعه
- تنها چند نمونه از رفتارهای بی‌شماری که هر روزه شاهد آن هستیم بر صدق این مدعا کافی است:
- پارک اتومبیل جلوی پارکینگ دیگران
 - تردد موتورسوار در مسیر پیاده
 - توقف نابهنگام تاکسی در بزرگراه
 - استفاده از خط سرعت توسط اتوبوس در بزرگراه
 - اشغال خط ویژه اتوبوس توسط اتومبیل‌های شخصی
 - استفاده از تمامی عرض بزرگراه برای خارج شدن از یک خروجی
 - جلو افتادن از اتومبیل‌های هم جوار در راه بندان‌ها به هر شکل ممکن
 - و بسیاری نمونه‌های دیگر...

تنظیم شده همه‌ی ارکان شهر براساس

حضور اتومبیل

اولین نکته‌ای که می‌توان در این رابطه عنوان کرد، استقرار فرهنگ «اتومبیل سالاری» در سطوح تصمیم‌گیری متولیان شهر می‌باشد، به این مفهوم که طرح‌های رسمی مربوط به مدیریت شهرها، از آن جمله می‌توان به طرح تفصیلی اشاره کرد، یکی از اصول خویش را متکی بر تعریض خیابانها و کوچه‌ها قرار داده‌اند.

بدیهی است که این نگرش چند پیامد به همراه دارد:

- ۱- از بین رفتن بافت‌های واجد ارزش
- ۲- عقب نشینی‌ها و پیش آمدگی‌های مکرر در چهره‌ی خیابان
- ۳- کم شدن از سطوح پیاده رو در جهت حضور هرچه بیشتر اتومبیل

بطور عمومی رفتارهای جاری در فضاهای فوق‌الذکر منبعت از شرایط زندگی حاکم بر هر دوره است.

فقدان فرهنگ استفاده صحیح از فضاهای شهری

لازمه استفاده صحیح از هر فضای شهری، یادگیری نکات اولیه در مورد بایدها و نبایدهای آن هنگام استفاده است. بدیهی است که یادگیری نکات یاد شده مرحله به مرحله انجام شده و نمی‌توان انتظار داشت که شخصی بدون تجربه حضور در شهر و فضاهای آن، به یکباره تمامی این نکات را که در مجموع «قواعد مدنیت» شمرده می‌شوند، بیاموزد.

مقوله‌ی شهرنشینی با قواعد حاکم بر آن که امروز خواسته یا ناخواسته از کشورهای غربی به کشورهای در حال توسعه وارد شده است، شرایط را برای ما مشکل کرده است زیرا در عصر حاضر نه می‌توان با قواعد حاکم بر شهرهای سنتی گذشته زندگی کرد و نه توانسته‌ایم به طور کامل خود را با جریانی که آنرا «مدرنیته» نام نهاده‌اند وفق دهیم.

مظاهر مدرنیته، از زمانی نه چندان دور، یعنی دوره‌ی مظفرالدین شاه قاجار و ورود اولین اتومبیل به ایران آغاز شده و ما را با زندگی به سبک غربی آشنا کرده است، این نکته نیز شایان ذکر است که تا کنون هیچ جریان فکری حاکم بر جامعه سعی در فرهنگ سازی در مورد نوع استفاده از ابزارهایی که بر فضاهای شهری امروز ما حاکم شده، و به نوعی از غرب وارد شده‌اند، نداشته است.

از آنجا که ما همواره خواهان هم‌ترازی با کشورهای مدل در غرب هستیم، سعی بر آن داریم ما تنها ظاهر رفتارهای ما شبیه به غرب باشد، اما همچنان در توجیه محتوای رفتارها دچار مشکل هستیم؛ به عنوان نمونه، بهترین اتومبیل‌های حاضر در غرب را وارد فضاهای شهری خویش می‌کنیم (جنبه ظاهری) اما بدترین نوع رانندگی ممکن را با آنها در همین فضاها انجام می‌دهیم (جنبه‌ی محتوایی).

تجاوز می‌کند، روزی در مقام پیاده می‌تواند مورد تعرض اتومبیل سوار دیگری قرار گیرد. و این همان نکته‌ای است که در مبحث فقدان استفاده‌ی صحیح از فضای شهری نیز به آن اشاره رفت.

رقابت در تصاحب فضای شهری توسط فعالیت‌ها

فعالیت‌های شهری هریک مخاطب مخصوص خویش را دارد و برای جلب مخاطبین نیاز به ایجاد ارتباط با آنان را دارند و در نتیجه به یک روابط عمومی مناسب وابسته هستند.

نحوه‌ی ارتباط فعالیت‌ها با شهروندان به دو طریق صورت می‌گیرد.

۱- روابط عمومی رسمی: اینگونه ارتباط با شهروندان از طریق تبلیغ در رسانه‌های صوتی و تصویری یا نوشتاری انجام می‌گیرد و نوع ارتباط آن غیر مستقیم، گران قیمت و غیر فیزیکی است.

۲- روابط عمومی غیر رسمی: از طریق حضور در فضای شهری و تبلیغات شخصی انجام می‌گیرد. نوع ارتباط آن مستقیم، ارزان قیمت و فیزیکی یا حضوری است.

آنچه که مدنظر است نوع دوم ارتباط با شهروندان و تأثیر آن بر رفتارهای جمعی است. مقصود از نوع دوم، بیشتر فعالیت‌های دستفروشی در سطح شهر است که بیشتر در مناطقی صورت می‌گیرد که نزدیک مراکز عمده‌ی خرید مانند بازار، زیارتگاه‌ها یا فروشگاه‌های بزرگ هستند. فعالیت‌های یاد شده به طور عموم در پیاده راه‌ها استقرار یافته و از فضای رفت و آمد افراد می‌کاهد، اضافه بر اینکه در اطراف برخی از فروشندگان افرادی هم جمع شده و به بررسی جنس، دوام و قیمت کالا می‌پردازند و فضای رفت و آمد را بیشتر از پیش محدود می‌کنند.

آنچه در این خصوص می‌توان عنوان کرد این است که این گونه فعالیت‌ها در وهله‌ی اول با استقرار در محلی خاص شروع شده، بعد تکرار استقرار در همان محل

بدیهی است که بر نکات ۱ و ۲ به دلیل خارج بودن از بحث رفتارها تأکید زیادی نمی‌کنیم، اگرچه که در مبحث روانشناسی محیط و تأثیر آن بر رفتارها می‌تواند بر رفتار شهروندان تأثیر بگذارند، اما نکته‌ی سوم که از دست رفتن فضا برای عابر پیاده است را می‌توان در ارتباط مستقیم با رفتار شهروندان دانست؛ زیرا شهروند هنگامی که فضای کافی برای تردد نداشته باشد تمایل زیادی به استفاده از فضای سواره‌رو پیدا خواهد کرد. بر این کمبود فضای پیاده‌رو به طور مسلم بایستی حضور مبلمان شهری، تیر روشنایی، درخت و غیره را نیز اضافه کرد که تمایل عابر را به استفاده از فضای سواره‌رو بیشتر خواهد کرد.

فرهنگ دیگری که برارکان تصمیم‌گیری شهر حاکمیت یافته است، فرهنگ «بزرگراه سازی» در داخل بافت شهری است که بازهم باز می‌گردد به اتومبیل و تولید روزافزون آن و وارد شدن انبوه آن به سطح شهر و خارج نشدن نمونه‌های فرسوده‌ی آن. امروز فضای پیش بینی شده برای عابر پیاده در سطح شهر بیشتر از گذشته مورد تعرض واقع شده است. هنگامی که یک عابر به جای استفاده از پل مخصوص عابر پیاده از سطح خیابان یا در موارد تأسف باری از سطح بزرگراه عبور می‌کند، این خود نوعی اعتراض به از دست رفتن فضاهای حداقل برای عابر پیاده است. چرا که بزرگراه یاد شده محله‌ی او را به دو بخش تقسیم کرده است، مدرسه فرزند او، محل خرید روزانه او، مسیر رفتن او به محل کار و خیلی حقوق اولیه‌ی او را در جانب دیگر بزرگراه قرار داده است، طبیعی است که او به جای داشتن رفتار منطقی به یک واکنش استیصالی رو می‌آورد.

به همان اندازه که غلبه‌ی اتومبیل بر همه‌ی ارکان شهر استقرار خویش را تثبیت می‌کند، اتومبیل ران نیز خویش را محق در هرگونه رفتار غیر مدنی می‌داند و خیلی آسان از یاد می‌برد که خود او نیز به همان اندازه که به حریم عابر پیاده از طریق اتومبیل خویش

○ در ساعات غیر اداری به طور عموم برای خرید، تفریح، دید و بازدید، ورزش و استراحت در فضای شهری حضور می‌یابند، در نتیجه دارای ویژگی‌های آرامش، خلق خوش، و سرزندگی هستند. که این همه به دلیل ماهیت «اختیاری» کارها می‌باشد.

هنگامی که این دو زمان را به تفکیک مورد بررسی قرار می‌دهیم متوجه می‌شویم که بسیاری از برخوردهای تنش‌زا بین افراد بیشتر در طول ساعات اداری (۶ الی ۱۷) صورت می‌گیرد، زیرا همراه با ویژگی‌های رفتاری می‌باشد که زمینه را برای اینگونه تنش‌ها فراهم می‌سازد. در حالیکه رفتارها در خارج از ساعات اداری (۱۷ الی ۲۴) دارای سنجیدگی بیشتری است. البته به این مساله باید دقت داشت که به طور مسلم در این ساعات نیز امکان برخوردهای تنش‌زا وجود دارد اما دلایل آن دارای ریشه‌های متفاوت هستند از جمله استعمال مواد مخدر، مشروبات الکلی و یک سلسله رفتارهایی که مربوط به فقدان فرهنگ حضور در جمع می‌باشد.

۲- اگر این بار زمان را به معنای «شرایط» حضور در فضای شهری بررسی کنیم، مفهوم آن تنظیم رفتار شهروندان براساس شرایطی است که «قبل» از حضور در فضای شهری برای آنان بوجود آمده که این نیز در ۲ حالت قابل بررسی است:

○ شرایط مساعد زمانی: این معنا را تداعی می‌کند که شرایط ویژه‌ای باعث شود تا به طور فرضی هنگامی که شخص قرارداد مهمی را امضاء می‌کند، یا در محلی با شرایط سخت استخدامی، استخدام شود، یا در کنکور ورودی دانشگاه دلخواهش پذیرفته شود و موفقیت‌های مشابه، ویژگی زمان حضورش در فضای شهری یا هر مکان دیگر چنان است که ساده‌ترین مکانهای شهری به نظرش خاطره‌انگیزترین فضاها تلقی می‌شود و از حضورش در محیط لذت می‌برد و تمایل دارد این واقعه مهم را در محیطی سپری کند که دیگران نیز حضور دارند.

○ شرایط نامساعد زمانی: این معنا را تداعی می‌کند

عادت ایجاد کرده و این عادت به صورت عرف درآمده و عرف نیز حق ایجاد می‌کند. به این مفهوم که مأمور شهرداری یا نیروی انتظامی هنگامی که به استقرار اینگونه فعالیتها معترض می‌شود با مقاومت صاحبان آنان مواجه شده و حتی در صورت مجاب کردن آنان به جمع آوری بساط دستفروشی، روز بعد در همان محل یا محلی دیگر این فعالیت از سرگرفته می‌شود.

بدیهی است که شهروندان نیز با تصور ارزان بودن کالاهای ارائه شده از این بساطها استقبال می‌کنند، که این خود باعث گسترش روزافزون آنها در سطح شهر می‌شود.

به این دسته از فعالیت‌های نیمه ثابت، فعالیت‌های متغیر را نیز می‌توان افزود که هر روز در نقطه‌ای از شهر در حال جابجایی هستند. اینگونه فعالیت‌ها علاوه بر غیر مجاز بودن، اجناس غیر متعارف را نیز ارائه می‌کنند؛ و تعامل شهروندان با اینگونه فعالیت‌ها باعث شده تا مسئولین نیز به دلیل شرایط اقتصادی اقشار کم درآمد بر فعالیت‌های آنان با دیده‌ی اغماض بنگرند.

نقش عامل «زمان» در رفتارهای جمعی

عامل زمان در این بخش به ۲ تعبیر مورد بررسی قرار خواهد گرفت:

۱- زمان به معنای «وقت حضور» در فضای شهری
۲- زمان به معنای «شرایط حضور» در فضای شهری

۱- هنگامی که زمان را به مفهوم «وقت» حضور در فضای شهری مورد ارزیابی قرار می‌دهیم، متوجه می‌شویم که شهروندان به حسب اینکه در طول ساعات اداری یا غیراداری در محیط شهری حضور یابند رفتارهای متفاوتی در شهر دارند:

○ در ساعات اداری معمولاً برای انجام امور اداری، رسیدن به محل کار، رساندن فرزندان به مدرسه و از این قبیل امور در سطح شهر حضور می‌یابند، در نتیجه دارای ویژگی‌های رفتاری، شتابزدگی، استرس، اعتراض، بی‌حوصلگی و خستگی هستند، که اینهمه به دلیل ماهیت «اجباری» کارها است.

شهروندان نسبت به یکدیگر، تاریک بودن و ناامنی بیش از نیمی از فضاهای شهری قابل استفاده و غیره نام برد.

در اینگونه شرایط تفریح شهروندان به جای «مکث» در فضاهای شهری تبدیل به «دور زدن در سطح شهر» توسط اتومبیل شخصی می‌گردد و به این دلیل است که در ساعات فراغت و شبهای تعطیل، خیابان‌ها مالا مال از اتومبیل می‌شود و تنها مکنی که متصور است، خرید بستنی، پیتزا یا ساندویچ و خوردن آن در اتومبیل می‌باشد!

اثر گذاری رفتارها در از بین بردن امنیت در فضای شهری

برای همی ما پیش آمده است که هنگام گذشتن از یک محل، بدون داشتن دلیل مشخص، احساس عدم امنیت کنیم.

وجود چنین پدیده‌ای می‌تواند در رفتار دیگران نسبت به ما نهفته باشد، رفتارهایی که به طور لزوم ما را به صورت فیزیکی مورد تعرض قرار نمی‌دهد اما حس کردن چنین رفتارهایی در قبال خویش نیز می‌تواند احساس ناخوشایندی را بوجود آورد. از جمله‌ی این رفتارها می‌توان به:

- ایجاد عدم امنیت از طریق خیره شدن یا نگاههای غیر متعارف
 - ایجاد عدم امنیت از طریق گفتارها و الفاظ ناپسند.
 - ایجاد عدم امنیت از طریق درگیری فیزیکی بین دیگران
 - ایجاد عدم امنیت از طریق گردهمایی تعدادی از افراد با حرکات غیر متعارف.
 - ایجاد عدم امنیت از طریق از بین بردن حریم دیگران
- علاوه بر این تمامی شهرهای بزرگ با پدیده بزهکاری و جرم و جنایت روبرو هستند، برخی از رفتارها مانند آنچه به آن اشاره شد در حد آزار دادن دیگران است، برخی دیگر ایجاد رعب و وحشت در فضای شهری

که شرایط روحی فرد قبل از حضور در فضای عمومی به دلیل مثلاً، از دست دادن عزیزی، درگیری و اخراج از محل کار، دریافت خبر بیماری لاعلاج و یا موقعیت‌های مشابه، به گونه ای است که حتی فضاهایی را که در گذشته با علاقه به آنها مراجعه می‌کرد و افرادی را که با شوق به دیدار شان می‌شتافت را نیز تحمل نمی‌کند.

عوامل تشویق کننده و عوامل بازدارنده حضور در محیط شهری

تفاوت ما و کشورهای که زندگی شهری به مفهوم واقعی در آنها جاری است، آن است که: ما تنها در فضای شهری «حضور» داریم اما در کشورهای اروپایی فضای شهری محل «زندگی کردن» است. به این علت نیز شرایطی را فراهم می‌آورد که زندگی در فضای شهری به بهترین وجه صورت گیرد.

یکی از عواملی که باعث می‌شود گردشگران رویکرد قابل ملاحظه‌ای به این کشورها داشته باشند نیز همین «سرزندگی» فضای شهری است. از نمونه‌هایی که به عنوان عوامل تشویق کننده می‌توان نام برد عبارتند از: نورپردازی چشمگیر تمامی بناهای با ارزش در سطح شهر، طراحی مبلمان شهری متناسب با ویژگی‌های هر فضا، مجاز بودن رستورانها و کافی شاپ‌ها در استقرار میز و صندلی و آفتابگیرهای جذاب در فضاهای شهری، مجاز بودن هنرمندان در اجرای برنامه در فضاهای پررفت و آمد، جاری بودن زندگی شهری از سحرگاه تا شامگاهان و از نیمه شب تا سحرگاه یعنی در یک سیکل کامل شبانه روز و به دلیل این حضور مستمر شهروندان و گردشگران در فضای شهری به طور طبیعی ضریب ارتکاب بزهکاری و بهره بردن از فضاهای خلوت و غیر قابل دفاع نیز کمتر می‌شود.

از عواملی که بازدارنده حضور شهروندان در فضای شهری است می‌توان از: آلودگی‌های جوی، بصری، صوتی و زیست محیطی، الگوهای رفتاری نامناسب

- و...

تصور اشتباهی که بر شهروندان حاکم است اینکه با اینگونه تخریب‌ها دولت یا شهرداری متضرر می‌شوند، در حالیکه تمامی وسایل تخریب شده به طور دقیق از محل مالیات و عوارضهای گوناگونی پرداخت می‌شوند که همه‌ی ما به نوعی آنرا پرداخته ایم.

نتیجه گیری

براساس مبانی فلسفه پدیدار شناسی، «انسان و محیط به اظهار متقابل یکدیگر می‌پردازند». پس چه بهتر که هرکس، محیط شهری ما را مشاهده می‌کند به فرهنگ شهری خوب ما پی ببرد و هرکس رفتار ما را بررسی می‌کند، اذعان کند که این شهروندان جز محیطی با کیفیات شاخص و درخور فرهنگ خوب خویش نبایستی داشته باشند.

در انتظار رسیدن به چنین شرایطی، شایسته است در محیط شهری بر برخی از رفتارهای خویش تعمق بیشتری مبذول داریم:

- فردیت گرایی را تا آن حد کنترل کنیم که حضور دیگران نیز در شهر قابل مشاهده باشد.

- از مظاهر زندگی مدرن تا آن حد استفاده کنیم تا به پدیده‌ی «تظاهر» منتهی نشود.

- اگر چنین شد، در تظاهر آنقدر اغراق نکنیم که مورد «استهزای» دیگران قرار گیریم.

- در فضاهای عمومی از عادات و رفتار محیط شخصی تا آن حد استفاده نکنیم که تلقی رفتار «غیر مدنی» از آن شود.

- در استفاده از اتومبیل به آن حد افراط نکنیم که لطف «پیاده بودن» به دست فراموشی سپرده شود.

- آنقدر حضور اتومبیل را پررنگ نکنیم تا کل زندگی در فضای شهری دچار «رنگ پریدگی» شود.

- آنقدر بزرگراه در دل بافت‌های شهری باز نکنیم تا انتهای همه‌ی «کوچه‌ها» تبدیل به بن بست شود.

- یک رفتار نادرست را در فضای شهری آنقدر تکرار

می‌کنند که دسته دوم می‌تواند مانند قتل‌های مکرر، رفتارهای نژاد پرستانه باعث شوند تا در ساعاتی از شب افراد جرأت استفاده از فضای شهری را نداشته باشند. این پدیده حتی در شهرهای بزرگ آمریکایی نیز گاهی قابل مشاهده است. بنابراین برقراری امنیت برای شهروندان یکی از اولویت‌های مهم مدیران شهری معاصر در همه شهرهای بزرگ جهان است.

پدیده تخریب یا وندالیسم در فضای شهری

رفتارهای جمعی در هر جامعه تابعی از فرهنگ و گاهی فشارهای اجتماعی و اقتصادی آن است. این فشارها در کشورهایی که از لحاظ اقتصادی هنوز به مرحله خود کفایی و رفاه نسبی نرسیده‌اند و از لحاظ اجتماعی نیز دارای مشکلات حل نشده هستند، بازتاب بیشتری دارد. گونه‌ای از این رفتارها در رابطه با مشکلات اقتصادی بوده و به ناچار انجام می‌گیرد؛ نمونه‌ی آنها تکدی گری، دست فروشی، کوپن فروشی و غیره هستند و رسالت آنها گذران زندگی شهروندانی است که به آنها اشتغال دارند، اما دسته‌ای دیگر از رفتارهای مرتبط با فشارهای اجتماعی است و بیشتر به پدیده‌ی منتهی می‌شود که ما از آن به عنوان «تخلیه‌ی عصبی» نام می‌بریم، این پدیده منتهی به تخریب یا همان وندالیسم می‌شود.

این پدیده در کشورهای توسعه یافته نیز به گونه‌ای دیگر دیده می‌شود می‌تواند به شکل‌های متفاوت بروز کند؛ به عنوان نمونه رفتارهای که بیشتر در محیط آشنای خویش با آن مواجه هستیم عبارتند از:

- به آتش کشیدن یا تخریب صندلی‌های اتوبوس‌ها بعد از مسابقات فوتبال.

- تخریب مبلمان شهری.

- شکستن چراغهای روشنایی

- چسباندن آفیش در غیر از محل تعیین شده

- پنجر کردن یا خط کشیدن بر بدنه‌ی اتومبیل

- نوشتن شعار بر دیوارها

- کندن گیاهان و نهال‌های جوان

- ریختن زباله در جوی آب

پی‌نوشت‌ها

* استادیار و عضو هیأت علمی گروه معماری دانشکده هنر و معماری،
واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی
VSHAMINISAN@Yahoo.Fr

- ۱- Au bonheur des villes, Alain Cluzet, L'aube, 2002.
- ۲- Les nouveaux principes de l'urbansime, Francois Ascher, L'aube, 2001.
- ۳- روانشناسی اجتماعی، اتوکلاپنبرگ، ترجمه علی محمد کاردان، انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۸۳.
- ۴- جامعه شناسی شهری، دکتر محمد تقی شیخی، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۰.
- ۵- افسون زدگی، هویت چهل تکه و تفکر سیار، داریوش شایگان، ترجمه فاطمه ولیانی، نشر فروزان، ۱۳۸۱
- ۶- محیط و رفتار اجتماعی - ایروین آلتمن - ترجمه علی نمازیان - مرکز چاپ دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۲.
- ۷- عرصه‌های زندگی جمعی و زندگی خصوصی - سرچ چرمایف کریستوفر الکساندر - ترجمه منوچهر مزینی - چاپ دانشگاه تهران - ۱۳۷۶
- ۸- مشکله هویت ایرانیان امروز - فرهنگ رجایی - نشر نی - ۱۳۸۳
- ۹- آسیب شناسی اجتماعی، هدایت... ستوده، انتشارات آوای نور، ۱۳۸۳
- ۱۰- معماری، معنا - و مکان - کریستیان نوربرگ شولتز - ترجمه ویدانوروز براز جانی - نشر جان جهان - ۱۳۸۲

نکنیم که ابتدا به عادت، سپس به عرف و آنگاه به «حق» تبدیل شود.

- اعتراض به زندگی شخصی و کار را به محیط شهری نیآوریم، بلکه سرزندگی فضای شهری را به محیط شخصی مان انتقال دهیم.

- عادت «دور زدن در شهر» توسط اتومبیل برای تفریح را به «حضور و مکث» در فضای شهری تبدیل کنیم.

- با استقرار میز و صندلی و آفتابگیرهای رنگارنگ در مقابل رستورانها، به شهر خاکستری کمی «رنگ» اهدا کنیم.

- با تشویق حضور هنرمندان در سطح شهر، زندگی را در شهر جاری سازیم.

- به آخر سخن، با تنظیم رفتارهای خود، تنها در شهر «حضور» نداشته باشیم... در آن «زندگی» کنیم.

فهرست منابع

- ۱- سیمای شهر - کوین لینچ ترجمه دکتر منوچهر مزینی - انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲- مقالاتی در باب شهر و شهرسازی - تألیف دکتر منوچهر مزینی - انتشارات دانشگاه تهران.
- ۳- تئوری شکل خوب شهر - کوین لینچ - ترجمه دکتر حسین بحرینی - انتشارات دانشگاه تهران.
- ۴- فضاهای شهری - ژان پیر موره و ... - ترجمه حسن رضایی و ... اداره کل روابط عمومی بین‌الملل شهرداری تهران.
- ۵- تحلیل فضاهای شهری - تألیف دکتر محمدحسین بحرینی - انتشارات دانشگاه تهران.
- ۶- فرایند طراحی شهری - تألیف دکتر سید حسین بحرینی - انتشارات دانشگاه تهران.
- ۷- مجموعه مقالات طراحی شهری - سازمان زیباسازی شهرداری تهران - شماره ۱ و ۲.
- ۸- بررسی الگوی مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها - علیرضا علوی تبار - مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهری.
- ۹- طراحی فضای شهری علی مدنی پور - مترجم: فرهاد مرتضایی - شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- ۱۰- کتاب‌های سبز شهرداری (۱۲ جلد) شامل (شهرسازی - کاربری زمین شهری - فضاهای سبز شهری...) وزارت کشور - معاونت هماهنگی امور عمرانی - دفتر برنامه‌ریزی عمرانی - انتشارات سازمان شهرداریها.
- ۱۱- عرصه‌های زندگی خصوصی و زندگی جمعی - دکتر منوچهر مزینی - انتشارات دانشگاه تهران.